

ВАСИЛІВСЬКИЙ МОНАСТІРСЬКИЙ КОМПЛЕКС В УЖГОРОДІ

*Національний університет "Львівська політехніка",
кафедра архітектури та реставрації*

© Чень Л. Я., 2019

<https://doi.org/10.23939/sa2019.01.149>

Розглянуто історію виникнення та прослідковано еволюцію розвитку василіанського монастиря в Ужгороді. Розкрито архітектурно-стилістичні особливості василівського монастиря в Ужгороді та запропоновано реставраційні заходи з метою збереження пам'ятки.

Ключові слова: монастир, грецька церква, василіанський жіночий монастир.

Постановка проблеми

Упродовж століть василіанські монастирі були не лише осередками духовності, освіти, науки та мистецтва українського народу, але й культурними центрами. В розвитку архітектури України вони займають помітне місце. На превеликий жаль окремі монастирські пам'ятки в наш час використовують не за призначенням, що призводить до перепланування, перебудови та їх руйнування. Проблема збереження монастирських об'єктів, як духовної і культурної спадщини в наш час є надзвичайно актуальною.

Аналіз досліджень та публікацій за темою

Історія заснування Ужгородського василіанського монастиря цікава, але сьогодні мало-вивчена. Про історію Василівського монастиря в Ужгороді знаходимо чимало публікацій М. Коссака, М. Ваврика, С. Цьорох, М. Вуянко, Й. Кобаль, І. Лильо, В. Кічера, які мають історико-краєзнавчий характер, де наголошується на історії виникнення монастиря в Ужгороді, питанні датування заснування монастирських споруд, перебудов та руйнувань. Однак ґрунтовні архітектурні дослідження досі ніким не виконано.

Мета статті

Розглянути історію виникнення та показати еволюцію архітектурно-просторового розвитку Василіанського жіночого монастиря в Ужгороді впродовж століть.

Виклад основного матеріалу

Місто Ужгород розташоване в одному з найпривабливіших куточків Західної частини Українських Карпат на берегах річки Уж. Його мальовничі краєвиди з прекрасними ландшафтами зачаровують кожну людину. В такій мальовничій місцевості на високому березі річки Уж височить Василівський монастирський ансамбль, що займає пануюче місце над довкіллям. У довоєнний період він був найвищою спорудою міста.

За даними історія заснування монастиря належить до першої половини XVII ст., коли було споруджено дерев'яний монастир. В другій пол. XVII ст. до Ужгорода прибули греки з міста Токай, що в Угорщині (Кобаль, 2003, с. 96). На відміну від грецьких емігрантів у Галичині, які торгували вином, головним заняттям закарпатських греків була торгівля вовною. Наприкінці століття їм належало шість крамниць. Саме тоді частина з них, об'єднавши зусилля, придбали в 1785 році земельну ділянку для будівництва грецького православного храму. Протягом 1786–1787 рр. греки збудували кам'яну церкву з високою стрімкою вежею, що була вкрита шинделями (Кобаль, 2003, с. 96). Церкву прикрашали фрескові розписи та різьблений ківорій (рис. 3). Грецька церква мала важливе духовне значення для ужгородських греків. Своім силуетом церква збагачувала

панораму міста (рис. 1). Біля церкви звели також будинок для священника, дяка і дзвонаря. У грецькій церкві було три дзвони, які відзначалися не лише чудовим звучанням, але й мистецьким оздобленням та написами (Кобаль, 2003, с. 97). Великий і середній дзвони були відлиті у 1788 р. відповідно в Ужгороді й Венеції, а найменший – 1788 р. місцевим ливарником Дьєрдьом Лазаром в Ужгороді (під час пожежі 1906 р. великий і малий дзвони повністю розплавилися) (Кобаль, 2003, с. 97). Навколо церкви відкрили також кладовище, де ховали тільки вірян грецької церкви. Грецька церква володіла чималим майном: великим будинком на центральній вулиці Рашина (нині – Корзо), який здавали в оренду, та чималими наділами землі і винницею. Однак, поступово, через конкуренцію з боку єврейських торговців вони почали втрачати позиції. Згодом, у 1886 р., міська влада змусила останніх представників грецької общини розібрати стару вежу церкви (Кобаль, 2003, с. 97). Її було замінено круглим бляшаним куполом (рис. 1). Згодом від славних родів Графіоді, Паун, Коста залишились лише спогади. Останній грецький священник – Світозар Болярнич залишив місто у 1879 р. У 1900 році громада нараховувала лише сімох прихожан, крім куратора і місцевого журналіста Іоанна Іовановича. Усе церковне майно громада почала розпродувати ще задовго до офіційної ліквідації.

22 вересня 1900 р. церкву, парафіяльну будівлю і землю придбала Мукачівська греко-католицька єпархія, давши обіцянку про відправлення раз на рік Служби Божої за православним обрядом і збереженням могил греків (Кобаль, 2003, с. 97). Обіцянки так і не було дотримано. Після чергової, нищівної пожежі у 1906 р. було прийнято рішення єп. Ю. Фірцаком про цілковиту перебудову храму і започаткування Василянського монастиря.

*Рис. 1. Вид на Ужгород 1870 року. З правого краю можна побачити вежу грецької церкви.
Фото із сайту "Transcarpathian Heritage"*

Урочисте закладення наріжного каменю монастиря відбулось 29 жовтня 1911 року (Лильо 2006). Будівництво монастиря тривало один рік. У 1912 році 3 червня на даху будівлі було встановлено трираменний хрест (Василянські монастирі...). На його будівництво було витрачено 500 тисяч чехословацьких корон (Кобаль, 2003, с. 98). В Ужгороді це була перша найвища і велична споруда довоєнного періоду (рис. 4). Монастир п'ятиповерховий, споруджений в неоготичному стилі, прямокутний в плані, коридорного типу з двостороннім розміщенням приміщень. У центральній частині монастирського корпусу розміщувалась каплиця, що виділялась своїм об'ємом, пластичним вирішенням і завершенням. На першому поверсі монастиря було облаштовано велику трапезну і кімнати для гостей, на інших поверхах – аудиторні кімнати для студентів. Усього було 56 кімнат і кілька просторих залів (М. Ваврик, 1958, с. 253). На четвертому поверсі була велика каплиця, яку прикрашали розписи відомого українського живописця Йосипа Бокшая.

Споруджена в єдиному об'ємі з гімназією, монастирська каплиця, зального типу, перекрита куполом та увінчана глухим ліхтарем. Головний фасад каплиці почленований по вертикалі на три частини пілястрами, вирішений в неоготичному стилі, що завершується трьома вузькими трикутними фронтонами. Увагу привертають ажурно оздоблені аркові вікна каплиці. Примикаючі триповерхові монастирські будівлі завершуються терасами з висячими садами, оформлені

балюстрадою з вежечками із гостроконечними завершеннями по кутах, що надають монастирській споруді палацового вигляду (рис. 5). Головний вхід у монастирський корпус оформлений порталом (рис. 6), акцентованим симетрично розміщеними потрійними півколонами коринфського ордеру, декорований ліпниною та аркадою, що переходить у широкий карниз.

Рис. 2. Грецька православна церква на архівному фото

Рис. 3. Ківорій грецької церкви

У 1923 році в монастир приходять галицькі василіани після проведення реформи на Чернечій горі (Кобаль, 2003, с. 98). Вони відбудовують напівзруйновану грецьку церкву і посвячують на честь св. Василя Великого (рис. 2). Монастирська церква зального типу, з квадратною в плані вежею, перекрита шоломовидним видовженим куполом з глухим ліхтарем над притвором, з півкруглою апсидою. Головний західний фасад Василівської церкви був підкреслений трапецієвидним фронтоном та багато оздобленою вежею (рис. 3, 4). Південний та північний фасади декоровані лопатками та ритмічно розміщеними півкруглими вікнами. В інтер'єрі стіни розписав художник Й. Бокшай (Кобаль, 2003). На особливу увагу заслуговувала фреска “Св. Василій Великий – покровитель монашества” на стелі у храмі, яка була знищена тоталітарною радянською владою (Л. Філіп, 2013).

У цьому ж році василіанами продовжується розбудова монастиря, добудовуються приміщення для інтернату, а в 1925 році споруджують друкарню на кошти єпископа Діонісія Нярадія, що був адміністратором прясівської дієцезії в той час (Кобаль, 2003, с. 254). Монастир славився багатим внутрішнім оздобленням та активною діяльністю власної друкарні. В 1926 р. над бічними терасами було надбудовано один поверх та накрито бляшаним дахом.

Ще в 1921 р. частину монастирських приміщень зайняла президія суду Підкарпатської Русі (Кобаль, 2003, с. 99). У 1932 році в монастирі засновано філософсько-богословські студії, а в 1936–1937 рр. започатковано приватну класичну гімназію для хлопців з українською мовою навчання (Сирохман, 2000, с. 24–25). Монастирський комплекс органічно вписаний у ландшафт, займає домінуюче місце над довкіллям. Формуючи забудову вулиці, монастир чітко виділяється своїм масштабом, формою і архітектурно-мистецьким образом (рис. 5).

У 1947 р. монастир закрила радянська влада, а його будівлі й майно з цінною бібліотекою конфіскувала і передала Ужгородському державному університету. У 60-х роках ХХ ст. вежу церкви св. Василя Великого – живу пам'ятку ужгородських греків, було розібрано, фрески забілено та перетворено спершу на склад, а згодом переобладнано під навчальну університетську аудиторію (Кобаль, 2003, с. 99). Монастирський корпус із каплицею переобладнано під університетські навчальні аудиторії, не залишивши свідчень про монастир.

Рис. 4. Василіанський монастир в Ужгороді (20-ті роки XX ст.)

Рис. 5. Вигляд монастиря з перебудованою грецькою церквою 20-ті рр. XX ст. (архівне фото)

Рис. 6. Верхній ярус церкви, перебудованої василіанами

Висновки

Василівський монастир в Ужгороді має велике історичне та мистецьке значення і належить до кращих зразків української архітектури, хоч не входить до списку пам'яток України.

На основі історико-архівних, іконографічних матеріалів та натурних обстежень автором запропоновано заходи щодо охорони архітектурної спадщини, які повинні б забезпечити умови функціонування монастирських споруд, а саме:

- провести ґрунтовні дослідження монастирської пам'ятки та грецької церкви з метою занесення їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток України;
- скласти паспорт на грецьку церкву;
- скласти паспорт на монастирську пам'ятку;
- розробити проект комплексної реставрації грецької церкви та монастирської споруди;
- виконати реставраційні роботи монастирської споруди, особливо грецької церкви, методом консервації, ремонту, фрагментарної та цілісної реставрації, відтворення втрачених елементів, що мають мистецьку цінність на основі науково-обґрунтованої інформації.

Бібліографія

- Ваврик, М. 1958. *По василіанських монастирях*. Торонто: Канада.
Василіанські монастирі у Підкарпатській Русі, арк.119–122. ЦДІА України у Львові. – Фонд 364, Оп.1, спр.147.
- Кобаль, Й. В. 2003. *Ужгород відомий і невідомий*. Львів: Світ.
- Лильо, І., 2006. Знайомство з Ужгородом. *Ї*, 44.
- Сирохман, М., 2000. Церкви України. Закарпаття. *Фундація енциклопедії України*. Торонто: “Мс”, Львів 2000. – С. 24–25.
- Філіп, Л., 2013. Академік сакрального мистецтва. *Ужгород*, [online] 12 (705). Доступно: <http://gazeta-uzhgorod.com/?p=2529> [Дата звернення 2 Жовтень 2018].

References:

- Vavryk, M. 1958. 1958. *By Basilian Monasteries*. Toronto: Kanada; Vasyliians'ki monastyri u Pidkarpats'kiy Rusy, ark.119–122. TSDIA Ukrayiny u L'vovi.– Fond 364, Op.1, spr.147;
- Kobal', Y. V. 2003. Uzhgorod is well-known and unknown. Lviv: the world. *Lyl'o, I, 2006. Znayomstvo z Uzhhorodom*. YI, 44.
- Syrokhnman, M, 2000. Churches of Ukraine. Transcarpathia. *Fundatsiya entsyklopediyi Ukrayiny*. Toronto: “Ms”, L'viv 2000. – S. 24–25.
- Filip, L, 2013. Academician of sacral art. Uzhgorod, [online] 12 (705). Dostupno: <http://gazeta-uzhgorod.com/?p=2529> [Data zvernennya 2 Zhovten' 2018].

L. ChenLviv Polytechnic National University,
Department of Architecture and Restoration**BASIL MONASTERY COMPLEX IN UZHGOROD**

© Chen L., 2019

The history of the emergence and the evolution of the development of the women's Basil monastery in Uzhgorod was considered. For centuries this monastery was the center of spirituality, education, science and art and was the cultural center of Uzhgorod. The history of the foundation of the monastery dates back to the first half of the seventeenth century, when a wooden monastery was erected. Subsequently, it was destroyed.

In 1785, Greek emigrants living in Uzhgorod acquired a plot of land for the construction of a Greek Orthodox church. During 1786–1787 the Greeks built a stone church with a high, steep tower. The church was decorated with fresco paintings and carved calendars. In the Greek church there were 3 bells, which were noted for excellent sound and artistic decoration. The Greek church was of great spiritual significance for the Uzhgorod Greeks.

With its silhouette, the church enriched the panorama of Uzhgorod.

In 1879, the Greek community, through a small number of parishioners, sold the church and church property.

On September 22, 1900, the Mukachevo Greek-Catholic Diocese acquired the church, parish building and land. After the fire in 1906, a decision was made by the bishop. Y. Firtsak about the complete reorganization of the temple and the foundation of the female Basilian monastery. In 1912, the Basilian convent was built in Uzhgorod, which was the first highest and most magnificent building of the prewar period.

The monastery is a five-storey building, built in a non-conformist style, is rectangular in terms of a corridor type with two-sided placement of premises. In the central part of the monastic corps there was a chapel that was allocated with its volume, plastic solution and completion. Monastery chapel, in the plan – hall type, covered with a dome and crowned with a deaf lantern. The main facade of the chapel is divided vertically into three parts by pilasters, resolved in the neo-Gothic style and completed by three narrow triangular gables. Much attention is drawn to the casually decorated chapel's arches. Adjacent to the chapel three-story monastic buildings complete terraces with hanging gardens. They are decorated with a balustrade with pointed tops, in the corners, giving the monastery structure of the palace appearance.

The monastic complex is organically inscribed in the landscape, occupying a dominant position over the environment. Forming the building of the street, the monastery is clearly distinguished by its scale, form and architecturally and artistic way.

Currently Uzhgorod State University operates in the monastery. The monastery building with the chapel was rebuilt to university teaching classrooms, leaving no evidence of a monastery.

Key words: monastery, Greek church, Basilian female monastery, restoration measures.